

arról, hogy – ebben a korpuszban (és ez hangsúlyozandó!) – mely vizsgálati módszerek és eszközök mennyire bizonyultak hatékonyak egy-egy írnok azonosításában. A szerző következtetése szerint a vizsgálatban leginkább a paleográfiai, hangjelölési és nyelvjárási szempontok segíthetik a scriptorok azonosítását, ugyanakkor ezeknél kisebb segítséget nyújthat a hibatipológia, a szövegtagolás és a pragmatikai vizsgálat.

A kötetet záró Mellékletekben (239–248) hasznos összefoglaló táblázatokat találunk a levelek nyelvjárási csoportosításáról vagy a korpusz leveleinek írnoki profilhoz rendeléséről, de helyet kapott itt egy áttekintő ábra a főúri udvar hierarchikus felépítéséről vagy éppen fényképek sorozata a levelek aláírásainak különféle elhelyezéséről is.

4. A Gondolat-Jel sorozat első két kötete azt mutatja, hogy a Szépirodalmi Figyelő Alapítvány által kiadott sorozat szerkesztői és felelős kiadói gondos válogatás és alapos mérlegelés után döntenek egy-egy munkának a sorozatban való megjelentetése mellett. Az itt ismertetett két „úttörő” kiadvány járulékos feladata volt az is, hogy a tudományos minőséget illetően elhelyezze a Gondolat-Jelet a hazai nyelvtudományi kiadványsorozatok képzeletbeli hierarchiájában. Úgy vélem, az első két kötet szakmai színvonalához való ragaszkodás idővel értékes nyelvtudományi márkává emelheti ezt az új vállalkozást. Az emelkedéshez elengedhetetlenül szükséges felhajtóerőt pedig a következő időszakban megjelenő, hasonló színvonalú új kiadványok szolgáltatathatják.

NÉMETH MIKLÓS
Szegedi Tudományegyetem

A kopenhágai Demonstratio

Sajnovics János, Bizonyítás: a magyar és a lapp nyelv azonos. 1770.

A kopenhágai [első] kiadás hasonmása magyar fordítással. Szerkesztő: SZIJ ENIKŐ.
CONSTANTINOVITSNÉ VLADÁR ZSUZSA fordítása tanulmányokkal, különféle mutatókkal.
Finnugor Népek Világkongresszusa Magyar Nemzeti Szervezete. Bibliotheca Regulyana 7.
Budapest, 2021. 324 lap.

A tudomány világában számos felfedezés, előrelépés köszönhető a véletlennek (pl. a penicillin felfedezése), vagy eredetileg más irányú kutatás „melléktermékeként” született új eredmény (pl. Amerika felfedezése). A finnugrisztikában talán a legismertebb ilyen „véletlen” a magyar és a lapp nyelv rokonságának tudományosan alátámasztott bizonyítása, amely egy csillagászati vizsgálat, az 1769-es Vénusz-átvonulás megfigyelésének „farvizén” született. A jezsuita szerzetes, SAJNOVICS JÁNOS – aki a szintén jezsuita HELL MIKSA segítőkjeként vett részt az észak-norvégiai expedíción – az (akkor még nem is létező) összehasonlító nyelvészeti metodika ismerete nélkül, matematikai/természettudományos módszertannal állította össze az 1770-ben Koppenhágában, latin nyelven megjelent Demonstratio. Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse című munkáját. A történeti összehasonlító nyelvészet egyik alapkövének is tekinthető, SAJNOVICS számára nemzetközi hírnevet (és elismerést) hozó munka hosszú évszázadokig csupán dán és német fordításban

volt elérhető, és egészen 1994-ig kellett várni a magyar fordítás megjelentetéséig. Ekor azonban az 1771-es, második, bővített, a magyar tudománytörténet szempontjából relevánsabb, nagyszombati kiadás fordítása készült el, az ELTE Bibliotheca Regulyana kötet sorozatának második tagjaként. A fordítást CONSTANTINOVIČSNÉ VLADÁR ZSUZSA végezte, a Demonstratiohoz kapcsolódó tanulmányokkal kiegészített kötet szerkesztője pedig SZÍJ ENIKŐ volt. Ugyancsak nekik köszönhető, hogy 250 évvel az eredeti, első megjelenését követően a koppenhágai Demonstratio is napvilágot látott magyar nyelven. Mint a korábbi fordítás során, a szerzők most sem elégedtek meg a szöveg puszta fordításával, hanem több fejezetben tették közzé a Demonstratio előzményeihez, születési körülményeihez, utóéletéhez kapcsolódó ismert vagy eddig kevésbé ismert adatokat.

A kötet első nagyobb, bevezető fejezetében (Sajnovics, Hell Koppenhágában – menetjövét, 7–33) a szerkesztő, SZÍJ ENIKŐ elsősorban magáról az utazásról és annak körülményeiről közöl hasznos információkat. Erre a fejezetre – ahogy az egész kötetre is – jellemző, hogy a jól ismert események mellett nagy hangsúlyt kap az 1994-es fordítás óta eltelt időszak újabb kutatási eredményeinek ismertetése is (pl. a jezsuiták civil megjelenésének szükségessége, a titkos találkozás a királlyal, Sajnovics választásának tényleges oka stb.). SZÍJ ENIKŐnek köszönhetően pontos képet kapunk a páterek 7 hónapos (1769. október 17. – 1770. május 22.) koppenhágai tartózkodásának programjairól. A vendégségek, meghívások, tudományos előadások forgatagából szépen kiviláglik a jezsuiták széles érdeklődési köre is: nem csupán a csillagászat, hanem a zene, a növény- és állatvilág, a helyi szokások, emberek megfigyelése is foglalkoztatta a két jezsuitát. A bevezető fejezet legvégén a Demonstratio koppenhágai és nagyszombati kiadása közötti különbségekről olvashatunk. A legújabb vizsgálatok eredményei több esetben felülírták, módosították a korábban biztosnak hitt téziseket.

Az Observatio és a Demonstratio borítóképe (34–35) vezet át a fordító, C. VLADÁR ZSUZSA bevezető gondolataihoz és kísérő tanulmányaihoz (A koppenhágai Demonstratio, és ami utána történt, 37–93). C. VLADÁR ebben a fejezetben a Demonstratiohoz kapcsolódó újabb tudományos eredményeket közli. Ezek közül az egyik legfontosabb, hogy napjainkra érvényét veszítette az az évtizedekig fennálló nézet, mely szerint a két jezsuita tudatosan készült a nyelvhasználatra (SAJNOVICSt is kifejezetten a magyar nyelvtudása miatt választotta HELL), ugyanis a rendelkezésre álló adatokból az körvonalazódik, hogy a lapp nyelv rokonságának elemzése az út során került a jezsuiták érdeklődési körébe. Ennek egyértelmű bizonyítéka, hogy nem vittek magukkal használható szakirodalmat (még SZENCZI MOLNÁR ALBERT magyar grammatikáját is Koppenhágában kapták meg), illetve az odavezető úton, jöhllehet három hétig időztek Trondheimben, nem keresték fel a lapp nyelv elismert professzorát, KNUD LEEMet, akinél akkoriban keresve sem találtak volna alkalmasabb személyt a lapp nyelvről való tudós diskurzushoz. Ismerve HELL és SAJNOVICSt tudományos precizitását, ilyen fokú „felkészületlenséggel” biztos nem kezdtek volna egy már jó előre megtervezett munkához.

Egy rövid fejezetben (Természettudományos szemlélet a Demonstratioiban, 44–48) olvashatunk a Demonstratioiban használt természettudományos módszertanról, hiszen SAJNOVICSt – rendszerezett összehasonlító nyelvészeti módszertan híján – a matematikai gondolkodást követte. Ez a mű szerkezetében (a természettudományos művekre jellemző ún. IMRD modellt követi: Introduction/Bevezetés – Methods/Módszerek – Results/Eredmények – Discussion/Megbeszélés) és a terminológiájában (*demonstratio, idem*) is megfigyelhető.

A Demonstratio első kiadásának felépítését (46–48) követően, a Grammatikai összevetés (49–53) újszerűségéről kaphat képet az olvasó. Jóllehet abban a korban már ismert volt az a nézet, miszerint a nyelvek rokonságához a szókincs vizsgálata mellett a grammatikát is figyelembe kell venni, SAJNOVICS újszerűsége abban állt, hogy nemcsak tetzőlegesen kiragadott grammatikai jelenségeket vizsgált, hanem az egyes nyelvi szintek szisztematikus elemzését végezte el. A fejezet végén az ehhez a munkához felhasznált külföldi (pl. FIELLSTRÖM, GANANDER, LEEM, WÖLDIKE) és magyar (pl. PERESZLÉNYI PÁL, SZENCZI MOLNÁR ALBERT) források bemutatása történik meg.

Az összevetett nyelvi jelenségekről szól a következő egység (54–60). A fonémarendszer és a hangok jelölésének kérdése igen hangsúlyos SAJNOVICS nyelvészeti munkásságában, hiszen a nyelvrokonság vizsgálatának szükséges feltételeként határozta meg, „... hogy a könyvek helyesírása azonos legyen”. (Ezért is tartotta fontosnak a lapp szóanyag magyar helyesírás szerinti átírását.) C. VLADÁR ZSUZSA arra is felhívja a figyelmet, hogy noha SAJNOVICS hivatkozása szerint PÁPAI PÁRIZ FERENC latin–magyar szótárának elejéhez kapcsolt TSÉTSI-féle helyesíráson alapult a Demonstratio magyar példaanyagának lejegyzése, valójában SAJNOVICS nem volt következetes a helyesírást illetően, s ezeket a következtelenségeket a nagyszombati kiadásban sem korrigálták. SAJNOVICS a nyelvek összevethetőségének másik alapvető kritériumaként a szabályos hangmegfeleléseket tekintette. Ezek ugyan már korábban is ismertek voltak, SAJNOVICS azonban nem a magyar és lapp nyelv, hanem az egyes lapp nyelvjárások között feltételezte ezeket a változásokat, s úgy gondolta, hogy ha azokat bizonyos szabályok szerint átalakítja, akkor a lapp szavak megegyeznek az (akkori) magyar szavakkal. A fejezet végén ismerteti a szerző azokat az eljárási módokat, melyek a latin és héber nyelveirési modell módosításához szükségesek voltak a két agglutináló finnugor nyelv összevetése során. A héber grammatikából ismert *pronomén affixum* (toldott névmás) és a *radix* (gyök) terminusok voltak azok, melyek átértelmezése az agglutináló nyelvek leírásában a szövelemek felismeréséhez vezetett. A magyar, finn és lapp nyelv vizsgálata során a *pronomén affixum* kategória jelölte a birtokos személyjeleket, illetve a magyarban a határozott igeragozás ragjait, s ebből fejlődött ki az *affixum/suffixum* terminus is. SAJNOVICS művében igen hangsúlyos szerepet kapott a *radix* terminus, melyet ’a paradigma kiinduló alakja’ jelentésben használt. A magyar szavak gyökének egytagúsága SAJNOVICSnál a lappal való rokonság bizonyítékaként is szolgált.

Korát megelőző modernséggel közelített SAJNOVICS a Miatyánk-fordítás nyelvészeti szempontú elemzéséhez. Habár a 18. század elején a nyelvhasználatok alapjai lettek az egyes nyelveken született – mintaszöveggént használt – Miatyánk-fordítások, SAJNOVICS kiválóan vette észre, hogy a fordítás szubjektivitása (egyes szavak új, vallásos jelentést kaptak, mondatszerkezeti változások stb.) révén az összehasonlítás során azok csak korlátozottan használhatók.

Az első kiadás fogadtatása című fejezetben (61–64) néhány fontosabb korabeli recenzióról és a nemesi értelmiség reflexióiról olvashatunk. A különböző tudományos perspektívából közelítő tudósok más-más kritikai észrevételeket fogalmaztak meg a Demonstratióval kapcsolatban. A természettudós BORN IGNÁC például a matematikai módszertan elégtelenségét kérte számon (nem elég egzakt), illetve az *idem* ’azonos’ terminus használatát sem tartotta megfelelőnek. A göttingai történész, AUGUST SCHLÖZER sem volt megelégedve az *idem esse* formulával, véleménye szerint ugyanis a nyelvek közötti kapcsolat fokozati jellegű, az *idem esse* használata pedig ilyen esetben erős túlzás. A finn

történész, HENRIK GABRIEL PORTHAN a leírás egységesítését szorgalmazta, illetve javasolta a vizsgálandó nyelvek közé beemelni a többi lapp nyelvjárást, valamint a finn nyelvet is. A svéd JOHANNES ÖHRLING doktori disszertációjában ismertette a *Demonstratio anyagát*, megjegyezve, hogy a magyar és a lapp nyelvet testvérnyelveknek (*affines potius germanas*) tekinti, melyek dialektusai egymásnak.

A *Demonstratio* fogadtatását illetően javarészt a negatív felhangokról szól a szakirodalom. E negatív viszonyulás alapja az a – sajnos napjainkban is újra és újra felerősödő – fogalmi zavar, mely a néprokonság ~ nyelvrokonság kérdéséhez kapcsolódik. A kor nemesi értelmisége úgy tartotta, hogy népek rokonságát illetően nem a nyelvet, sokkal inkább a társadalmi jellemet kell összevetni (vö. BESSENYEI: „Nem a szavakat kell nézni, hanem az erkölcsi tulajdonságot.”). Mivel a magyar nyelvet az akkori nemzetközi szakirodalom is a szkítákhoz kapcsolta, igencsak visszatetsző volt a „barbár” lappokkal való rokonítás gondolata.

A két kiadás összevetése történik meg a 7. fejezetben (65–77). A Sajnovics-diskurzusban manapság az egyik legfőbb vizsgálati irányt a koppenhágai és a nagyszombati kiadás részletekbe menő összevetése jelenti. A második kiadás megjelentetésének datálása körüli korábbi vitás kérdés mára egyértelműen megoldódott (1771-ben jelent meg), s a szerzőség körüli bizonytalanságok is tisztázódtak. De miért is merülhetett fel a szerzővel kapcsolatban bárminemű bizonytalanság? A két kiadás között nem csak „mennyiségi”, hanem igen látványos „minőségi” különbségek is megfigyelhetők, melyek mögött tudatos tervezést, célokat állapítottak meg e témakör kutatói (elsősorban C. VLADÁR ZSUZSA és P. P. ASPAAS). A második kiadás ugyanis nemcsak ki lett egészítve néhány többletinformációval (a LEEM-féle helyesírás átírásának története, a Halotti beszéd közlése, a kínai rokonítás gondolata stb.), hanem mindezek az újabb betoldások okkal, egészen új céllal kerültek be a *Demonstratio*ba: HELL önnönmaga jelentőségét kívánta hangsúlyozni, háttérbe szorítva SAJNOVICS eredményeit, érdemeit. E célt hivatottak szolgálni azok a betoldások, melyek HELL „aktivitását” hangsúlyozták: ő tervezte el előre és ő is irányította a nyelvhasználati vizsgálatokat, ő ismertette meg a szóhasználat módszertanát SAJNOVICScsal, ő irányította a lapp szógyűjtést, és ő az, aki javaslatot tett a magyar helyesírás bevezetésére a lapp könyvekben. A kínai–magyar nyelvrokonság bizonyítása során azonban közel sem volt olyan „szakszerű”, mint SAJNOVICS, megragadt ugyanis a szóhasználat szintjén: tetszés szerinti hangcserék és a visszafelé olvasás jelentette a tetszőlegesen választott nyelvi minták között fennálló rokonság bizonyítékát: pl. m. *éj* ~ kínai *ye*. HELL viszont nemcsak nyelvészként, hanem őshazakutatóként is próbált érvényesülni: a magyarok dicső őshazájának Karjeliát nevezte meg. A tartományi címerrel (két egymás felé fordított kar, egyik kézben karddal, a másikban nyíllal) megtámogatott „etimológiával” (*kar + jel*) kívánta oldani a lapp rokonsággal szembeni ellenérzést. A tudósok jövőbeli terveiről is részletes képet kapunk (78–79): az összefoglaló nagy opusz, az *Expeditio Litteraria* megjelentetését megelőzően számos feladatot jelöltek ki a páterek: LEEM háromnyelvű nagyszótárának magyar helyesírás szerinti megjelentetése, magyar nyelvjárásgyűjtés, a lapp nyelv/nép presztízsének emelése stb. A további közös munkából azonban semmi nem valósult meg. A jezsuita rend feloszlása mindkét tudós karrierjére, életére negatív hatást gyakorolt, s kapcsolatuk is megromlott.

Ezt a fejezetet a fordításhoz használt néhány praktikus megjegyzés zárja: a szerző indokolja a *lapp* forma használatát a mostanság elterjedtebb *számi* etnonimával szemben,

és a SAJNOVICS által felhasznált munkák címének és a nyelvtani terminusoknak a fordítási megoldásait is tisztázza.

Az egyik legizgalmasabb és a jövőbeli kutatások szempontjából egyik leghasznosabb a 7. fejezet végén szereplő függelék, melyben a két kiadás között fennálló szövegszerű különbségek olvashatók először latin (Eltérések a koppenhágai és a nagyszombati Demonstratio szövegében – latinul, 81–86), majd magyar nyelven (Eltérések a koppenhágai és a nagyszombati Demonstratio szövegében – magyarul, 87–93). A táblázatba rendezett, oldalszámmal megadott adatok (a különbségek vastaggal szedve) jól követhetők, és rendkívül nagy segítséget nyújtanak a jövőbeli filológiai vizsgálatokhoz.

Az igen részletes elméleti bevezetést követi a koppenhágai Demonstratio szövegének teljes fordítása (95–191). C. VLADÁR ZSUZSA a fordításhoz kapcsolódó 38 megjegyzésben ismerteti a személyeket, tisztázza az egyes fogalmakat, magyarázatot igénylő egységeket.

SZÍJ ENIKŐ és C. VLADÁR ZSUZSA az eredeti művet is rendelkezésre bocsátja, ugyanis a fordítást a koppenhágai, latin kiadás hasonmás kiadása követi (197–292).

Ugyancsak a két kötet összehasonlító vizsgálataihoz nyújt hasznos segítséget a koppenhágai kiadásban szereplő (293–302) és a nagyszombati kiadásba utólagosan bekerült további személyek és műveik (303–305) lajstroma.

A kötetet az Irodalomjegyzék (307–312) és a Névmutató (315–322), végül a Bibliotheca Regulyana sorozat ismertetése zárja.

Joggal merülhet fel a kérdés: van-e létjogosultsága 250 év után a nagyszombati kiadás mellett az eredeti, koppenhágai Demonstratio magyar fordításának? A válasz egyértelműen igen. Egy olyan formátumú tudós, mint SAJNOVICS és egy olyan jelentőségű munka, mint a Demonstratio kétségkívül megérdemli, hogy a hazai tudós társadalom (és a téma iránt érdeklődő laikus olvasó is) megismerje azt az eredeti munkát is magyar nyelven, amely révén SAJNOVICS nemzetközi szintű tudóssá lett, s amely műre kora szaktekintélyei hivatkoztak (a nemzetközi munkák a koppenhágai kiadást ismerték és használták inkább). SAJNOVICS JÁNOS művének jelentőségét az is kitűnően bizonyítja, hogy a 21. század tudósai számára is szerteágazó kutatási anyagot tud biztosítani: még mindig számos megválaszolatlan kérdés, ellenőrzésre váró adat, információ kapcsolódik a Bizonyításhoz, melyek vizsgálatához SZÍJ ENIKŐ és C. VLADÁR ZSUZSA (újból) kiváló segítséget nyújt az itt bemutatott hiánypótló, világosan, logikusan, nagy filológiai pontossággal összeállított kötettel.

KELEMEN IVETT
Debreceni Egyetem

Bölcskei Andrea, Az egyház mint birtokos a magyar helynevekben

Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2021. 299 lap.

A magyar helynévtani kutatásokat az utóbbi évtizedekben egyfajta módszertani megújulás határozta meg, melynek fontos része volt egy új, komplex helynévelemzési modell, illetve helynév-tipológia alkotása. Ennek is köszönhető, hogy névtani irodalmunk a közelmúltban több helynévtípus monografikus bemutatásával is gazdagodott. BÖLCSKEI